

*Ђуро Бодрожич**
Институт за политичке студије, Београд

ВОЈСКА И ДРЖАВА: ПОЧЕЦИ МОДЕРНЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ

Сажетак

Стварање модерне српске војске представљало је процес скопчан с многим тешкоћама, истим оним које је требало пребродити да би се засновала модерна српска државност. Трбало је поднети жртве и примити ризике да би се успело, а успело се понајпре зато што је постојала јавна свест да војска значи државу и да држава значи војску. Таква свест била је општа, делили су је, упркос бројним међусобним разликама, сви актери друштвеног живота у Србији – политички делатници, културни и јавни радници. И што је најважније, свест о значају војске имао је целокупни народ. У овом раду чинимо осврт на саме почетке настајања српске војске и српске државе – време вожда Карађорђа и кнеза Милоша.

Кључне речи: Србија, стајаћа војска, народна војска, Први српски устанак, Други српски устанак, Карађорђе, кнез Милош.

Историју Србије обележиле су унутрашња превирања, династички сукоби и партијске борбе, концепцијска неслагања истакнутих политичких актера, као и њихове личне омраге и нетрпељивости, али у једноме су били сагласни – у потреби Србије да има војску. Имали су дубоку свест да је питање војске за Србију питање опстанка, јер се без војске није могло бранити ни стечено, а поготову није се могло помишљати на укупно решење националног питања. „Са дубоком свешћу о значају војске, о потреби да је има, за Србију готово егзистенцијалној, како би могла да брани стечено и полаже право на даље решавање свог националног и државног

* djurobodrozic@gmail.com

питања, владари обеју династија које су се смењивале и прваци завађених политичких странака чинили су све што је у датом тренутку било могућно да створе војску, да је увећају и усавшавају. Без обзира на све њихове личне нетрпељивости и искључивости, у томе су били апсолутно сагласни“ (Анић-Вуксановић, 1993, 13).

Стешњена између Аустрије и Турске, Србија је била под сталним надзором ових империја, које су с нарочитим подозрењем пратиле активности везане за српску војску. Све оне тешкоће које је требало савлађивати у заснивању српске државности, најизраженије су у питањима везаним за настанак, организацију и развој српске војске. Савлађивање бројних тешкоћа било би немогуће да на том послу нису радили људи с великом преданошћу, „истина са мало или нимало школске и стручне спреме, али са много љубави и животворне вере да раде користан и историски значајан посао и да им то налаже не само лични интерес и одржање на власти, већ патриотска дужност према Србији и њеној будућности“ (Марковић, 1957, 3). То су били људи којима се штошта може приговорити, али им се не може оспорити вера у будућност.

КАРАЂОРЂЕВО ВРЕМЕ

Почеци војног организовања на простору Београдског пашалука, који ће понети име Србија, сеже у предустаничко време. Договором народних вођа и Хаџи Мустафа-паше 1796. године, утврђено је да Срби узму учешћа у рату против од царског одметника Пазван-Оглуа.

Српски народ, обесправљена и угњетавана раја једне турске провинције, устали су да оружјем извојују своју слободу. И раније је било да Срби устану на Турке, али је Устанак, започет Карађорђем, имао другачији карактер у односу на све претходне буне у устанке. „У Устанку пак под Карађорђем Срби су започели борбу широких размера, одлучно и организовано, и први пут, може се рећи, за своје интересе, поучени искуством да слободу не могу више ишчекивати споља и од других, већ да се за њу морају борити у првом реду сами и својим снагама“ (Марковић, 1957, 5). Да су ствари кренуле у поменутом правцу, понајпре треба захвалити снажној личности устаничког војводе. Нарочита смелост тражила се од онога ко би се примио да буде на устаничком челу. Има разлога за поставку, какву налазимо код Слободана Јовановића да је Карађорђе „вођем устанка у Шумадији постао управо стога што ниједан од шумадинских кнезова није смео да се стави на чело устаника“ (Јовановић, 1991

а, 23).

Одзив на устанак, на који је позвао Карађорђе, није био општи и једнодушан. Иако је огорчење било опште, људи су били обазриви јер су знали снагу Турака и неспремност Срба, па су се питали, нарочито они старији, куда ће их то одвести. Тада је на сцену ступила решеност Карађорђева, који је о врата тих неодлучних вешао турске лешеве, па ни они више нису имало куда, већ су, бојећи се освете, узимали оружје и прилазили Устанку. (Јакшић, 1933, 20). О томе како је Карађорђе мобилисао и уводио дисциплину упечатљиво је сведочење Проте Матије Ненадовића, који приповеда о томе како је Карађорђе завојводио Милоша Стојићевевића, претходно посекавши тројицу Срба који су доносили храну Турцима. Потом се обратио присутнима: „Ја ви, Поцерци (окрете се њима, јербо је онде с Милошем дошло неколико, око сто, Поцераца) видите како ова тројица платише својим главама који воле Турцима него својој браћи Србима; тако ћете и ви сви који одсад не узаслуша овога мога и вашег војводу Милоша. А ти, војводи поцерски, ако моје заповести не испуњаваш, овим ћеш трагом поћи“ (Ненадовић, 1969, 200). Изговарали су се Поцерци да нису имали свога војводу, тражили да им опрости што је било дотад, а одсад да ће за својим војводом, а он за њим и у гору и у воду. Карађорђе им је на то рекао: „Ето, којекуда, да је просто, а одсад да вас видим! Чувајте се да вам у таке гости не долазим“ (Ненадовић, 1969, 200). А да није остало на речима, сведочи сам Прота: „Кад сутра да видиш наше браће Поцераца са својим војводом – нагрну као скакавац у логор! Не верујем да је који смео остати, већ ако какав врло престарео, да сахрани ону тројицу посечених. – Ето шта у своје време важи паметна строгост: погубити тројицу за сачувати хиљадама. Истина да мени не пристоји овако мислити и говорити, али и Христос спаситељ себе је дао на смрт, да спасе сав род човјечески. Тако је и Карађорђе радио“ (Ненадовић, 1969, 201).

О Карађорђевој личности, његовој нарави, телесним и душевним својствима, Гаја Пантелић, његов саборац, каже: „Од Г. Ђорђа није било већег ни вишег човека, ни дужи ногу ни руку, и што је о њему Сали-баша за јунаштво реко оно је. У раду нико није мога с њим радити нит га је ко могао надкачити. Ћутао је много, па смишљао шта ће говорити, није много цакао; а кад је што рекао онако је било и нико није могао рећи да није тако. Кад се вратио из Немачке после (Кочиног) рата, долазили су му из свију најја ајдуци и питали га куд ће који да се дева, и он им је казао сваком шта да ради и сваки га је послушао. И који је убио човека и оног је сачувао

и научио како ће жив остати до његова времена. Био је слаб свирач (свирао је мало од лакрдије док је био шипар од 15 година, а после никада) у гајде, а у гусле никад, но био је велики играч. Више би пута од игре узео гајде и дувајући у њи из све снаге рекао: ‘Сад ћу иј распући’, но наравно да није могао. Свуда су га призивали на свако весеље, и гди је год био нико није смео прекословити ништа, но све би било како он оће. Ако је ту било неко лоше живинче, није се смело опити, или какав кавгација није смео приметити кавгу. Опомињали би људи: ‘Ето Ђорђа у софри где седи’, и све је бивало како ваља. Тако су га људи пазили и од њега бојали се док још није био господар“ (Пантелић, 1980, 111, 112). Једино такав човек могао је командовати устаничком војском, јер је у питању народна милиција чији ће њени припадници прихватити команду у рату једино од онога кога се и у миру боје.

Од самих почетака Устанка настајале су установе једне националне државе: школе, војска, штампарије, судови, управа. Оно што се може узети једном од најважнијих обележја устанка јесте стваралачки потенцијал његових учесника. Изненађује „колико је културних и стваралачких нагона и тежњи показао србијански човек у тој епоси. У време кад се ишло из борбе у борбу, из битке у битку, и никад се није знало шта доноси дан а шта ноћ, у Србији се развија невероватна активност у свим правцима јавног живота“ (Чубриловић, 2003, 119).

Од првих дана борбе, прва и најзначајнија установа на којој се радило била је војска, чијем ће стварању и организацији Карађорђе приступити са њему својственом одлучношћу, постигавши највише што се у постојећим условима могло постићи. Првих година војевања, Карађођева војска била је само народна милиција, наоружани народ, трупе чија је бројност зависила од величине ослобођене територије и конкретних прилика, где се сваки војник старао за опрему и оружје, а на зборно место одлазио само кад је требало примити борбу с Турцима. Принцип организације био је територијални – десетине, чете и батаљони, формиран су према кнежинама и нахијама, по којима су формације добијале и назив. Војска је имала и своје старешине – капларе, уреднике или фендреке, капетане или буљубаше, подвојводе или војводе; у почетку их је бирала сама војска, а касније, кад је ојачала средишња власт, постављао их је Карађорђе, сам или у договору са Совјетом. Устаничка војска делила се у три рода: пешадију, коњицу и артиљерију. Војници су се углавном издржавали о свом трошку, изузев кад су се удаљавали од свога краја, када је старање о њихов

исхрани преузимала централна власт. Да би се трупе пребацивале с једног фронта на други, а непрестано ратно стање је то захтевало, формирана је војничка комора. (Марковић, 1957, 6, 7).

Колика је вредност обучене војске и које су њене предности над народном милицијом знао је врховни вожд више него добро, те је у самом почетку устанка, при првом примирју, желео нешто предузети на том плану. О томе Лазар Арсенијевић Баталака пише: „Још кад је Карађорђе, уз последњи аустријски рат противу Турака, неко кратко време у фрајкору служио, још онда је он увидео, како само са регуларном и обученом војском, противу непријатеља, а нарочито против нерегуларних Турака, са савршеним поуздањем, и тврдом и непромашеном надежом на победу војевати може“ (Арсенијевић, 1898, 364). Тако је 1808. установљен један „баталијон регулаша“ у Београду; а по свој устаничкој Србији народна војска поче практиковати нешто од војничких занимања – пише Баталака (Арсенијевић, 1898, 365). Биле су то прве регуларне трупе за чије стварање није владало добро расположење у народу, јер људи нису били склони да се мичу далеко од свога домазлука, али је снажна личност врховног војде била у стању сломити такве отпоре. Тако је основан батаљон тзв. регулаша, а уз њега и батерија тобџија. С овим јединицама створени су зачеци модерне војске, започео савремени систем војне организације и обуке. „Батаљон ’регулаша’ и батерија топова, које је Карађорђе основао 1808. године као прву регуларну војску у Србији, биле су прве јединице које су се стале „учити ексерциру по европски“, како каже Вук Караџић“ (Караџић, 1898, 119). Овај батаљон био је добро опремљен, за ондашње прилике и више него добро. Опрема и обука могу се понајвише захвалити Русима. Сви припадници батаљона носили су руску униформу и били обучени од руских официра.

Карађорђево наредбом из 1809, наложено је да се у свакој нахији формира по једна чета „рота“, звана и „компанија“, од 250 људи, млађих и из задружних кућа. На челу „рота“ стајали су капетани. Издржавање „регулаша“ падало је на терет централне власти. Редовна војска делила се у две основне формације: пешадију и коњицу, док су тобџије чиниле посебан род војске; године 1808. учињен је покушај да устаничка војска добије и инежењерију. И у даљем току Устанка војној организацији поклоњена је велика пажња. У лето 1812. године било је шест батаљона регуларне војске чији је укупни број износио 4.308 бораца. Уочи турске инвазије 1813, Србија је располагала са 12.000 војника посадне војске у 32 града и шанца, као и 41.500 војника позваних од кућа да приме

борбу с Турцима (Историја српског народа, 2000, 72).

У стајаћу војску могли би се сврстати и момци стављени на располагање Карађорђу и његовим војводама. Служба им је била стална и имали су плату, нису били униформисани нити им је рок служења био одређен. Код Карађорђа било је 40 момака са четири буљубаше, под старешинством Петра Локића, који је био у рангу војводе (Вукићевић, 1912, 148, 149).

У *Мемоарима* Проте Матије Ненадовића налазимо запис о овим момцима, а повод је њихов напуштање Карађорђа и одлазак кући, уз образложење да они не могу њега бадава служити док им код куће пропадају послови – а кад се крене на војску, они су готови и биће уз њега. Карађорђе је, вели Прота, био „љутит као змија, мало и говори“ (Ненадовић, 1969, 164). А ништа блажи нису били ни Прота и Јанко Катих, који су имали задатак да испитају случај и предузму мере, па ће момцима задуженим за вождову безбедност, пошто су им одредили плату, казати да они нису само у његовој служби већ у служби целог српског народа „јербо је Ђорђе свију нас врховни вожд, а ви њега чувате као један аманет народни; и који одсад не буде у највећој опасности са њим, веће од њега одустане, тај ће се звати издајица народни, и ми ћемо онога који би га издао у чем, изнаћи и ухватити, пак не само њега но и његову целу фамилију јоште и од тетке дете на ватри спржити. Који то не кабули, нека изађе из параде и нека слободно иде кући, а наша ће брига бити Карађорђи момке набавити“ (Ненадовић, 1969, 195, 196). У припаднике сталне војске могли су се убројити и тзв. бећари, добровољци под најмом, углавном пребеглице из Турске, који су, као и Карађорђеви момци, били на сталној служби и под платом, распоређени као посада у утврђеним градовима попут Београда, Делиграда, Шапца и других, држали су пограничне шанчеве и често представљали телесну гарду устаничких старешина (Вукићевић, 1912, 153-156).

Модернизовање војне организације подразумевало је и ново завођење чиновна, па ћемо у Карађорђевој војсци, при самом крају његове владе, срести чиновне као шти су: капетан, поручник, потпоручник, прапорчик, вахтмајстор (старији водник, наредник) естандарфирер (барјактар, заставник), унтерофицир (поднаредник, млађи водник) и барабанчик (добошар) (Марковић, 1957, 7).

Први егзерцир устаничке војске започео је већ 1804. године, од стране трупа које је опседао Београд. Од од првих дана Устанка, Карађорђева војска вежбала се по нахијама и логорима да се „крв промеша боље, да се не лењио“, како ће казати један очевидац, Нићифор Нинковић, наводећи да је 1812. године, код манастира

Враћевшница, гледао и самог Карађорђа како, јашући на свом дорату, обучава војнике. Коњаници, тобџије и добошари, вежбали су се у Тополи; ту је био Карађорђе да надзире, а и само место заузимало је средишњицу устаничке Србије, па је била и најзначајнији центар за обуку и резерву, из којег би, према потреби, обучене јединице биле упућиване на разне стране. (Мишковић, 1895, 23).

Обука војске започела је према аустријском правилу, јер су први инструктори („егзерцир-мајстори“) стигли из Аустрије, односне Војне границе, а уколико су и били родом из Србије, војничка звања стицали су у аустријском фрајкору. У такве је спадао и сам вожд Карађорђе, који је служећи у фрајкору зарадио и чин штрајмштера (наредника, односно старијег водника). Аустријски утицај видљив је и из назива војних јединица, као и по називима официрских чинова (Марковић, 1957, 43). Доцније, доласком руске војске у Србију 1807. године, обука српске војске изводила се према руском правилу. У једном времену, Србија је у погледу војне обуке била подељена на два подручја: у источној Србији, због присуства руске војске, заједничког ратовања и већег броја руских официра међу Србима, руски утицај био је нарочито јак, док је у западној Србији, због већег броја инструктора из Аустрије и близине њених граница, аустријски утицај остао дуже присутан. (Мишковић, 1895, 23, 24). При самом крају Карађорђеове владе, руска доктрина у потпуности је преовладала. „И дисциплина, и уређење и строј, и одело, па и команда, све то беше руско“, наводи Јован Драгашевић (Драгашевић, Војни за 1866, 38).

У години када су установљени „регулаши“, донето је и прво правило за обуку, док ће друго правило, са сликама разних врста стројева, бити написано 1813. године. Те године написан је „Военни устав“, који је према руском обрцу написао за српску војску Јаков Јакшић, капетан Карађорђеове регуларне војске. И Војни устав, као и оба правила из 1808. и 1813. године, написана су на руском језику. У предговору Јакшићевог устава наводи се дужност војске да брани и унапређује „државу рода својега“ (Марковић, 1957, 9, 10). Пропаст Устанка онемогућила је да Устав произведе практично дејство на плану унутрашње дисциплине, организације и стручне оспособљености војске (Мишковић, 1895, 24-26).

МИЛОШЕВО ВРЕМЕ

Завршетком Другог српског устанка устаничка војска је распуштена, али не и разоружана. Поред политичких разлога да се оружје задржи, постојали су и лични, јер је то оружје било лична течевина онога ко га је држао у рукама. Разоружање се није могло постићи наредбом, а Турци га нису узаптели силом. Марашли Али-паша није га ни тражио: „Будите ви цару покорни – говорио је румелијски валија српским вођама на Белици – па носите и топове за појасом“ (Ђорђевић, 1984, 7).

После умирења с Турцима 1815. године, Срби су се повратили кућама, подизали домазлуке, обрађивали земљу и намицали стоку. У наредних десет година у Србији неће бити српских оружаних снага осим пандура у личној служби кнеза Милоша, „пандура коначких“ и „пандура општих“. Поред кнеза Милоша и његовог конака, пандуре су имали и нахијски кнезови, који су „пандуре опште“ користили као полицијске и извршне органе, чуваре јавног реда и царских друмова од хајдучких препада. Једино такве оружане формације биле су дозвољене српско-турским споразумом. Српска аутономија договорена с Марашли-Али пашом, у почетку ограничена на пореске и судске послове, временим ће јачати, а са тим јачањем јачаће и српска оружана сила. Од нахијских и сеоских пандура настаће организована војска, бројно ојачана и савремено наоружана. Знајући да је сигурно само оно право које се може силом бранити, кнез Милош је од првих почетака своје владе истакао да је стварање сталне и регуларне војске његова намера, тражећи од народа да поднесе жртве за њено организовање и наоружавање. „Истовремено је постојало све јасније да наоружани сељаци не могу бити једина војна сила у земљи која тежи да постане држава“ (Ђорђевић, 1984, 9).

Окончање Другог српског устанка 1815. године, Србија је ушла у дугачак период мира, који ће потрајати све до 1876. године. Али овај шестодеценијски период мира није период спокојства и стабилности, већ је испуњен сталним напетостима и честим бунама незадовољних старешина и народа. Буне су избијале у разним крајевима земље: Демир Мићићева 1819. у ужичком крају; Абдулина 1821. у пожаревачком округу; Ђакова 1824. у смедеревском, браће Чарапића 1826. у београдском округу; Милетина буна 1835; катанска буна 1839; Вучићева 1842. године. Овом последњом, Вучићевом буном извршена је промена владајуће династије. Од тог времена су династичке завере и буне су стална тема, а страх од преврата држао

је под тензијом и властодршце и сам народ. То није могло остати без утицаја на карактер и намену војске која се стварала.

Непосредни повод за стварање стајаће војске била је буна Милоја Ђака из села Кусатка 1825. године, када је неколико шумадијских села устало против самовоље кнеза Милоша и његових старешина. Иако су побуњеници оптуживали кнезове и њихове момке, не помињући Милоша, Милош се забринуо. Нарочиту бригу задавао је број побуњеника који се окупио око Милоја, чак је и војска коју је против њих повео Јеврем Обреновић, при сусрету, прешла на њихову страну. У војску покупљену из народа, без утврђене дисциплине, сабрану на брзу руку, не може се поуздати. Милош је то брзо увидео, а случај с војском Јеврема Обреновића, која прелази на страну оних против којих је послана, био је најбољи доказ непоузданости таквих трупа. Срећна околност по Милоша дошла је отуд што ни побуњеници нису били ништа бољи ни поузданији, па ће их Тома Вучић Перишић разјурити без испаљеног метка. Ђакова војска била је гомила вољна да галами, не и да се бије, готова на пљачку и бекство (Гавриловић, 1909, 577). Оно што је Милоша забринуло и изазивало зебњу било је помињање Карађорђа и његове породице (Гавриловић, 1909, 593, 594).

Остало је забележно да је Милоја Ђака, осуђеног на смрт, убио лично кнежев брат Јеврем Обреновић, јер је војска која је требало да изврши стрељање избацила „плотун у ветар“. И овај случај говорио је довољно о предности стајаће војске, која би, обучавана у касарни, научена дисциплини, зависна од кнеза који је храни и одева, којем се заклиње на верност, била поузданије средство за вршење и одбрану власти.

Прве јединице образоване су крајем фебруара 1825. године, месец дана по гушењу Ђакове буне. Милош је наредио нахијским и кнежинским старешинама да из сваког села одаберу једног или двојицу младића, зависно од величине села, водећи рачуна да су здрави и наочити („гледни“), из добрих и задружних породица, па да их пошаљу у нахијска средишта где ће бити уписани у војнике.

После два месеца, овако одабрани младићи били су на својим местима да се прихвате војничког позива. Србија је у то време бројала 12 нахија, па је према томе формирано и 12 војних јединица, неједнаке величине. Бројност јединице одређена је бројем села у нахији, а укупна бројност војника у свих 12 нахијских средишта, на дан 1. маја 1825. године, износила је 1.147 војника. Буна Ђорђа и Марка Чарапића, која је избила наредне године, била је тест за ревност и оданост „уписника“. У сукобу под Авалом, „уписници“

су разбили побуњенике на начин да је Милош могао бити више него задовољан.

Нова војска називана је разним именима, а да би умањио турску подозреност, Милош је и ове војнике називао пандурима. Да би се они разликовали од дотадашњих пандура под буљубашама, он их је назвао „уписни пандури“ или још краће „уписници“. Када су изостали турски протести, а Турци се правили невешти јер им није ишло у рачун да их овај случај уведе у спорење с Русијом, Милош ће их назвати солдати. То име понеће најпре, маја 1826, 40 пандура у Пожаревцу, потом, новембра исте године, 60 крагујевачких и 36 смедеревских пандура биће преименовани у солдате. Кад су Турци и то оћутали, у мају 1827. године, поводом заседања народне скупштине у Крагујевцу, која је одобравала порез за државне, самим тим и за војничке потребе, сви уписни пандури подведени су под солдате. Тако су створене прве јединице стајаће војске, а њихово бирање и упућивање на упис било је прво регрутовање у Србији кнеза Милоша (Петровић, 1901, 722).

Први командант српске редовне војске био је капетан Дамњан Глумац, бивши аустријски официр, који је заједно с бившим аустријским војницима Матијом Христићем, Стеваном Новаковићем и Васом Миловановићем, „стражмештерима“, вежбао војску по аустријским правилима. После ће им се прикључити лајтант Петар Поповић и још један „штражмештер“, Сава Светић (Петровић, 1901, 724). Сва војска делила се на регimente, регimente на дивизије, а дивизије на компаније. Рок службе није био одређен, па су многи остали на служби све до 1836. године (Петровић, 1901, 729). Издаци за војску у 1825. године износили су 37.737,20 гроша, 1826. године 66.607,19 гроша, 1827. године 68.437,11 гроша, 1828. године 87.484,33 гроша (Петровић, 1901, 722).

Једренски уговор из 1829. и Хатишериф из 1830. пружили су основ за даље јачање српске аутономије. До Хатишерифа 1830. године у Београдском пашалуку на снази је турски административни и управни систем. Милош је преузео полуге тог система, али и начин владавине. Хатишерифом од 1830. године, Београдски пашалук, којем је придодато још шест нахија, добио је аутономију, претворивши се у провинцију Србију, која је имала свог народног кнеза и право самоорганизовања. Тиме су створене претпоставке за промену турског управног система (Јовановић, 1991 б, 75). Милошу се није журило, наставио је, мање више, да управља старим начином, јер је одговарао његовим намерама и потребама Али је рад на јачању српске аутономије према Турској и на политичкој

еманципације Србије настављен (Историја српског народа, V-1, 122).

Хатишериф из 1830. године садржи и одредбу по којој је кнез Милош могао држати оружане људе, а где се каже: „Да би се предупредили непоредци, који би се у Србији могли догодити, и да би се кривци казнили, то ће држати Књаз Милош у својој служби нужне војнике“ (Петровић, 1991, 264) То свакако није значило право на стварање регуларне војске, али Милош се на то није обазирао. Руководио се приликама саме Турске царевине, унутрашњим и спољашњим, које су је онемогућавале да интервенише, „и надасве што је рачунао са подршком Русије, која није изостала да подржи Србију ни у овом питању“ (Марковић, 1957, 23). Руси су стално истицали да Србија има права да држи „оружану полицију“, како су говорили, иако су добро знали да је то што Милош ствара нешто сасвим различито од полиције – језгро будуће српске оружане силе. Русија се није ограничила само на дипломатску подршку Србији по овом питању, већ је прихватила да се српски младићи обучавају у руским војним школама о њеном трошку (Историја српског народа, 2000, 119).

Користећи прилике, настале поводом грчког устанка, Милош је 1830. основао кнежеву гарду. Нахијске старешине, по Милошевим инструкцијама, одабрале су по 12 младића, здравих и нежењених, „непијание и неветрогоње“, који се одвајају „по стасу и угледу“, из најбољих сеоских кућа, по могућству и писмени. Било је одређено да се гардисти уведу у школу, описмене и спреме за будуће народне старешине. Ови први кнежеви гардисти прозвани су кадетима, а били су под командом капетана Илије Момировића и Петка Миленковића. За главног команданата војске постављен је Тома Вучић Перишић (Петровић, 1901, 735).

Избор је вршен одока, без лекарског прегледа. Присуство лекара у регрутној комисији помиње се 1830. године, код регрутовања кнежеве пешачке гарде, а од 1836. лекарски преглед регрута је стална пракса (Марковић, 1957, 39). И овде, као и у другим питањима, коначну реч имао је кнез Милош: ушао би у касарну, постројио војску, и ко му се не свиди на око рекао би му да иде кући. Тако је у првој групи сабрано 149 гардиста. Касарнски живот и обука требали су их учинити посебним у односу на обичне војнике. Дужност им је била да буду кнежева телесна стража, која обезбеђује кнежев двор, његову породицу и престоницу. У обуку је спадало и описмењавање, како би, по изласку, били опремљени „за будуће чиновнике и старешине народне“. Служба у гарди имала се сматрала се за велику част (Марковић, 1957, 17, 18).

Користећи се одредбама Хатишерифа од 1830. године, којим је, како је речено, дато право кнезу да зарад одржавања мира може у земљи „држати у својој служби и нужне војнике“, а да ничим није прецизирано шта значи нужно, кнез је том нужношћу правдао сваки корак предузет на војном јачању земље: повећање постојећег броја војника и јединица, њиховог наоружавања или оснивања нових јединица. Тим начином, 1832. године, при кнежевом двору, по истим критеријуму по којем су бирани и први гардисти, установљена је у Крагујевцу и коњичка гарда. За шефа гарде именован је Тома Вучић Перишић, а непосредни командант и инструктор „ритмајстор“ био је Коста Хранисављевић, тек стигао из Русије. У лето 1837. године, кнез Милош образовао је специјално одељење коњичке гарде – свита за најсвечаније прилике. По свим одликама – телесним, умним, морлним – морали су бити најбољи од најбољих; раскошно одевени и богато наоружани. Милош се хвалио да се са његовим момцима не може поредити пратња ма којег европског цара. Вук, међутим, није оставио превише похвалан запис о Милошевој гарди, говорећи да је режим у касарни, као и начин живота, био као и код других солдата. О отменом и господском животу, који је кнез обећавао, није могло бити ни говора. Гардисти су били незадовољни, трпели запт и оскудицу. Ступање у гарду, како наводи Вук, држали су за своју злу срећу „и једнако уговарајући да беже сваки својој кући, да се жене и да живе као и остала њива браћа“ (Караџић, 1908, 648).

Рок службе задуго није био одређен, служило се десет и више година; 1838. године рок службе ограничен је на шест година, а законом о устројству гарнизонске војске од 1839. године одређен је на четири године. Број војника је варирао, тешко га је поуздано утврдити, може се наводити само приближно бројно стање. Након првог регрутовања 1825. Године, бројно стање војске износило је 1.147 војника. У току 1826. укупан број војника по нахијама, вођених као „уписни пандури“ кретао се од 1.075 до 1.106; а следеће године бројно стање се окреће од 934 до 991. После 1830, регрутовањем за кнежеву гарду, повећан је број војника па се за 1832. годину бројно стање креће око 2.000 војника. Број официра и војника регуларне војске достигао је 1838. године до 2.417 припадника (Марковић, 1957, 40-50).

Сва кнежева војска сталног кадра, године 1833, била је подељена у четири групације: Прва и Друга „књажевска пешачка гарда“, „књажевски гвардиски коњички екадрон“ и одељење „старих војника“ регрутованих још 1825. године, са војном музиком.

Почетком 1834. године, Кнежевина је подељена на пет великих

сердарстава: Подунавско са седиштем у Београду, Мачванско у Шапцу, Рашко у Чачку, Расинско у Јагодини и Тимочку у Неготину. Постојећа организација није се дуго одржала, јер је већ 1835. године заведена нова, али у истом духу. Земља је подељена на четири војне команде: Подринско-савску са седиштем у Шапцу и генерал-мајором Јевремом Обреновићем на челу, Моравско-подринску у Чачку под заповедништвом Јована Обреновића са истим чином, Дунавско-тимочку у Неготину где је где је командовао пуковник Стеван Стојановић Ћоса и Шумадијску или Средоточну у Крагујевцу под управом Петра Туцаковића. Окружне и среске старешине добиле су чинове и задужења да се старају за обуку и наоружање народне војске, о регрутацији за гарду и чувању граница, стању караула и уредном смењивању посада (Ђорђевић, 1984, 7, 8).

Један од најважнијих задатака био је да се у оквиру формираних регуларних трупа успоставе јединице артиљерије, чиме би и сама војска добила и на снази и на угледу, јер би заличила на војску. Требало је обезбедити људство и наоружање. И пре 1836. у Србији је било топова, неки су поклоњени и од самог турског цара, као што је било 1835. године, приликом Милошеве посете Цариграду. Почетком 1836. године цариградски топови су стигли у Србију, исте године из Русије вратило неколико српских младића, које је кнез послао у Русију да се обуче за војне старешине; исте године биће произведени за официре, а исте године биће основане посебне артиљеријске јединице. Основана су два одељења, једно у Крагујевцу и друго у Пожарецу, са по једном батеријом топова. У сваком одељењу било је: 3 официра, од којих је најстарији у чину капетана, а друга двојица били су помоћници, 8 каплара, 5 добошара и 89 војника „канонера“. Први командант првог одељења био је капета Стојко Ранковић, док је за првог команданта другог одељења у Пожаревцу постављен прапоршчик Илија Марковић. Пошто је 1837. године из Беча набављено још 16 топова с опремом, основане су још две батерије у оквиру постојећих одељења. При крају владе кнеза Милоша Србија је располагала са два артиљеријска одељења, четири батерије и 22 нова топа. Повећањем броја артиљеријских јединица, знатно је порасло и људство у односу на 1836. годину.

Стална опасност којој је Србија била изложена била је разлог да поред регуларне војске кнез Милош има на располагању и народну војску, одакле и долази и његова стална брига да та војска буде приправна, организована и наоружана. У случају потребе, људство је стављано под оружје и распоређено у јединице, организоване по нахијама и кнежинама по којима су носиле и име.

Таквих потреба било је у више наврата, због којих је подизана народна војска. „Према томе, поред регуларне војске, релативно мале и више репрезентативног карактера, која је била више клица за модерну војску и школа за војничко васпитање народа и за спремање народних старешина него што је била нека особито моћна и за сваку прилику довољно ефективна оружана сила – главну војничку снагу Милошеве Србије представљала је и бројем и војничким моралом у ствари народна војска. А то ће рећи, цео српски народ, увек приправан да се свим средствима супротстави сваком завојевачу његове слободе и државе“ (Марковић, 1957, 168).

Регуларна војска носила је оружје јавно, док је народ узимао дуге пушке у ретким приликама, повремено ради обуке или када би, услед изненадне опасности, био позван да се прихвати оружја. Народ је носио лако наоружање, па и то није чинио јавно да не би изазивао Турке. Приликом читања хатишерифа у Београду 1830. године, сви Срби који су се окупили с разних страна дошли су наоружани, али уместо за појасом, оружје су држали остраг испод гуњева (Гавриловић, 1909, 291).

До 1832. године није постојао никакав пропис који би регулисао војну службу, живот и понашање војника у касарни, нити правилник који би уређивао односе између официра и војника. Официрима је остављено да према своме искуству, кнежевим упутствима и заповестима, заводе поредак и одржавају дисциплину у касарни. У 1832. години уређен је пропис и објављен у форми кнежевог указа. Указ је налагао безусловну послушност војника старешини, што је основ сваке дисциплине регуларне војске, па је и најмања непослушност означена као огрешење о најважнију и најсветију војничку дужност. Указ је имао привремени карактер и имао је важити до доношења „војног устава“ који је тих дана био у изради (Марковић, 1957, 53).

Са руским официрима стигла је и руска организација, војна правила, руски егзерцир, па и сама униформа. У почетку није било никаквих писаних прописа, већ се управљало према усменим наређењима. Али већ по доношењу тзв. Турског устава 1838, донет је Закон о устројству гарнизонског војинства. Законом је уређено да се војска састоји од 17 рота (чета) пешадије, за сваки округ по једна, заведен је четворогодишњи рок служења у кадру, установљен Главни штаб са начелником штаба. Војни послови нису извојени у посебан ресор, него су остали у надлежности Попечитељства внатрених дела, са којима ће се задуго преплитати (Анић-Вуксановић, 1993, 16).

Да војска од личне гарде све више постаје национална установа казује и текст заклетве који су изговарали војници, која је као и војска имала свој развојни пут. У прво време, заклетва је полагана пред свештеником, текст заклетве импровизовао је сам свештеник, да би касније форма и садржина били утврђени. Текст прописане заклетве читао је свештеник, а за њим су је, са три уздигнута прста, понављали војници. Клели су се Богом, светитељима и Христовим крстом да ће бити верни кнезу и његовој породици и да ће своју војничку дужност вршити часно и предано. Текст заклетве, као сведоци, потписивали су чиновдејствујући свештеник и официри. Законом од 31. октобра 1839. године прописана је нова заклетва. Војник, пошто би изговорио своје име, клео се пред положеним Јеванђељем, официр с левом руком на њему, на верност, али на првом месту није помињао кнез и његова фамилија, него се заклињало својој отаџбини Србији, затим на верност Уставу, и на трећем месту кнезу, и то само њему, не помињући и његову фамилију, да ће му бити верни и послушни. На крају, изговарано је свечано обећање да ће увек, у војсци и после изласка из ње, радити часно и поштено, како пристоји српском војнику да би чашћу и похвалом могао живети и славно умрети (Марковић, 1957, 41, 42).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Да би се разумео почетак модерне српске државности, с којом је у нераздвојној вези и почетак модерне војне организације у Србији, о чему смо говорили, потребно је указати, макар и у најкраћем, на структуру оновременог српског друштва, његову економску и политичку основу. Две кључне српске установе, које турски државни систем није разорио, јер се турска управа врло мало мешала у унутрашњи народни живот, биле су општина и задруга. Општина је била основна политичка, а задруга основна економска јединица српског народа. У њима је српски народ нашао извор и материјалне и моралне снаге потребне за самоодржање и за ослобођење. „Јер што је већа примитивност и непотпуност у самом државном реду, што је државна управа (као што је била турска) мање била у стању да врши свој посао, што је она мање могла да узме у заштиту државна права, утолико је задруга већма била позвана да те празнине испуња и да добра предања сачува до бољих времена“ (Новаковић, 1965, 171).

Само је живот у задрузи омогућио српском народу да и након подмиривања данка својим господарима, па и оног у крви, разних

пореза и дажбина, остане материјално неупропаштен. Задруга је обезбедила Устанку и ратнике и раднике, изнела војнички, економски и финансијски терет устаничког војевања. „Прво оружје, прву муницију, прву комору дала је српска задруга“ (Вукићевић, 1892. 45).

Улога задруге не може се сводити само на економски аспект, јер је то била и морално-васпитна установа, која је својим припадницима давала васпитање, утврђивала погледе и усађивала осећај дужности према ближњем и заједници, обликовала карактер. „На тај начин задруга је онда била једна школа, кроз коју су пролазиле поједине генерације, и у тој школи васпитавали се оним врлинама, које су биле потребне за одржавање и ослобођење нације“ (Вукићевић, 1892, 23). Данашњим речником реченом – задруга је била идеално складиште памћења. А памћење је оно што чини нацију, на чему се темељи национална воља и вера у будућност.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Анић-Вуксановић, Драга (1993) Драга Вуксановић-Анић, *Стварање модерне српске војске: француски утицај на њено формирање*, Београд, Српска књижевна задруга: Војноиздавачки и новински центар.
- Арсенијевић-Баталака, Лазар (1898) Лазар Арсенијевић Баталака, *Историја српског устанка*, Београд, Издање Баталакиног фонда.
- Вукићевић, Миленко М (1912) Миленко М. Вукићевић, *Из војних установа Карађорђева времена*, Београд, штампано у државној штампарији Краљевине Србије.
- Вукићевић, Миленко М (1892) Миленко М. Вукићевић, *Улога задруге у нашој борби за ослобођење*, Београд, Парна штампарија народно-радикалне странке.
- Гавриловић, Михаило (1909) Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. II, Београд, Задужбина И. М. Коларца.
- Драгашевић, Јован (1866) Јован Драгашевић, „Мисли о српској војсци“, Војин за 1866.
- Ђорђевић, Живота (1984) Живота Ђорђевић, *Српска народна војска: студија о уређењу народне војске Србије 186–1864*, Београд, Народна књига.
- Историја српског народа*, том V–1, (2000) Београд, Српска књижевна задруга.
- Јакшић, Гргур (1933) Гргур Јакшић, *Европа и васкрс Србије*,

- Београд, Народна штампарија.
- Јовановић, Слободан (1991 а) Слободан Јовановић, „Карађорђе и његове војводе“, *Из историје и књижевности*, Сабрана дела Слободана Јовановића, књ. 11, Београд, БИГЗ: Југославијапублик: Српска књижевна задруга.
- Јовановић, Слободан (1991) Слободан Јовановић, „Кнез Милош и сељачко питање“, *Из историје и књижевности*, Сабрана дела Слободана Јовановића, књ. 11, Београд, БИГЗ: Југославијапублик: Српска књижевна задруга.
- Караџић Стефановић, Вук (1898) Вук Стефановић Караџић, *Скупљени историски и етнографски списи књ. I*, Београд, Караџић Стефановић, Вук (1908) Вук Стефановић Караџић, *Преписка II*, Београд, Државна штампарија Краљевине Србије.
- Марковић, Радосав (1957) Радосав Марковић, *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша*, Београд, Научно дело, издавачка установа Српске академије наука.
- Мишковић, Јован (1895) Јован Мишковић, *Српска војска и војевање за време устанака од 1804 – 1815*, Београд, штампано у штампарији Краљевине Србије.
- Ненадовић, Матија (1969) Прота Матија Ненадовић, *Мемоари*, Нови Сад: Београд, Матица српска – Српска књижевна задруга.
- Новаковић, Стојан (1965) Стојан Новаковић, *Село*, Београд, Српска књижевна задруга.
- Пантелић, Гаја (1980) Гаја Пантелић, „Казивање Гаје Пантелића, *Казивања о српском устанку 1804*, Београд, Српска књижевна задруга.
- Петровић, Мита (1901) Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књ. I, Београд, Министарство финансија.
- Чубриловић, Васа (2003) Васа Чубриловић, „Први српски устанак“, *Први српски устанак и босански Срби*, Аранђеловац, Фонд „Први српски устанак“.

Djuro Bodrožić

**ARMY AND STATE: THE BEGINNINGS OF THE
MODERN SERBIAN ARMY**

Resume

The beginnings of the modern Serbian army coincide with the time when the modern Serbian statehood begins. Already in the First Serbian Uprising, we see attempts to create units with the Peoples's Insurgent Army that would have the character of a regular army. With few axception, the insurgent army retained the character of the people's militia. The happy circumstance is that the insurgents were led by a person like Karadjordje, because the People's Militia can be commanded in war bu those whose members are afraid and in peace.

The collapse of the uprising also marked the end of efforts to organize the insurgent masses militarily. The Second Serbian Uprising was enteres with the same type of military formation as in the First Serbian Uprising. After the end of the uprising and gaining autonomy, a process began that, despite many obstacles, will lead to the Serbian army, which has gained respect not only in Serbian history.

With this work, we shed light on the beginning of this process and point out that the national will of the Serbian people and their leaders, ready to renounce and take risks, was decisive for its final success.

Keywords: Serbia, regular army, people's army, First Serbian Uprising, Second Serbian Uprising, Karadjordje, Prince Milos.

* Овај рад је примљен 10. јуна 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јула . године.